

N. HORVÁTH BÉLA

„A kint s a bent”

CSORBA GYŐZŐ KÖLTÉSZETÉRŐL

„Az ember végül homokos, / szomorú, vizes síkra ér” – József Attila sora jut eszünkbe Csorba Győző utóbbi kötetét olvasva. Mert a létből érkezik az ember erre a léttelen síkra, a Semmibe. A létezésből, annak minden gyönyöréből, hívságából, hitéből és önáltatásából, csodáiból és haszontalanságaiból. Nem tehet ez ellen semmit, el kell viselni a Teremtő abszurd tréfáját. Lettünk, pedig nem akartuk, s nem leszünk, pedig akarjuk. Hiába minden, szembe kell nézni a végső ténnyel, hogy döntöttek rólunk, de nélkülünk, s a döntés megfellebbezhetetlen. Végrehajtását lehet ugyan siettetni, annak elébe menni, talán késleltetni, hátráltatni, de megakadályozni nem. S aki nek megadatik, hogy hosszú (persze mihez viszonyítva?) élete alkonyán számba veheti múltját, jelenét, leltárát, mint ittlétének argumentumát, mint kétségbevonhatatlan bi-

zonyítékát mutatja föl azzal a másik világgal szemben. Mert kételyek gyöttrik: van e, s mi van – Odaát. S ha nem remél, okos fejével biccent, belátva, hogy „nem is olyan nagy dolog a halál”. Ám míg e babitsi felismerésig eljut, míg leülepszik e belső rend, a megbékélés tiszta logikája a végső kérdések válaszaiból áll össze.

Az öregség élethelyzete, s a halál lírai megélése az, ami áthatja, illetve sajátosan színezi Csorba Győző utóbbi években írott verseit. Persze az életerő hanyatlása, az öregség fájdalmas vagy derűs, olykor ironikus megjelenítése klasszikusan örök irodalmi téma, éppúgy, mint az emberi lét ezt megelőző szakaszai, a heves ifjúság és az értékeket számba vevő férfikor. Az is természetesnek vehető, hogy ez a megélt vagy – nemritkán – csak felidézett, csak szerepszerűen felnagyított öregség sajátos vershelyzeteket implikál, amelyekre tipikus versmodellek és lírai beszédmód épül. A létevel számot vető, összegzésre készülő, kényszerülő ember – habitusától is függően – készíti fájdalmas vagy tárgyyszerű leltárát. Ez a számvetés pedig nemcsak a múlt, nemcsak a szándékok és eredmények lajstroma, hisz óhatatlanul megjelenik a hiányoldalon mindaz, ami a jelent jelenné avatja. A létösszegző költői szándék és verstípus tehát a befejezettséggel zárójelbe teszi a személyes létet, életutat, lezárva hibernál, kivonva ezzel a létezés folyamataiból. A gyakori, a múltat a jelennel, jövővel szembesítő versmodellben a számvetés ugyancsak negatív végösszegű, hisz már a jelen is passzívumot mutat, s a jövő üressége pedig végképp azt tudatosítja: létünk lezárult, lezárul, s folytatódunk léttelenül, jövőtlenül. Innét tehát az őszinte hang, a kendőzetlen beismerés, az emberi panasz és a „mi lesz utánam” megválaszolhatatlan aggodalma. Az intellektus a végsőkig feszül, mert nem áltathatja magát az ember. Lemeztelenül a lélek, lecsupaszodik a szó, s elhagyja cifrálnakodó formáit a vers is. Az őszinteség ideje, helyzete és belső kényszere ez. Csorba Győző költészete pedig mindig is az intellektus, az értelem rendjének, a szó tisztaságának hitében teremtődött. Nem lehet más ebben az új helyzetben sem.

Az elmúlt évtizedben sorra jelentek meg azok az egyszerű, nemesen egyszerű, borító nélküli kemény fedelű kötetek, amelyek már jelezték a versvilág átförmódosítását. Bizonyos témák erőteljesebbé váltak, míg mások háttérbe szorultak, s a költői látásmód is szűkült. A tárgyiasság és reflexivitás kimunkált egyensúlya is megbomlani látszik, hisz a költői meditációk sokasodása, az elidőzés, elmerengés, visszavetítés lírai aktusa óhatatlanul a személyességet, az intimitást erősíti fel. A természet, a táj, a szinte jelképpé vált kert már nemcsak a szemlélődő gyönyörködés tárgya és színhelye, hanem a lehullás, a mulandóság színtere is. A család már nemcsak a személyes lét értelmét, vágyott melegségét, örömet idézi, de figyelmeztet a nemlétre is, a „ha majd nem leszel” alig elviselhető gondolatára. Mert természetesen kemény harcot vív ezekben a kötetekben a fegyelmezett vagy olykor rezignált sztoicizmus a perlekedő, az elmúlást visszakozerésre kényszeríteni akaró indulattal. E változásnak, a defenzív költői szemléletnek egyik első jele és megragadó őszinteségű példája a *Simeon tűnődése*. Aligha véletlen, hogy a kötetcímadás kitüntetett pozíciójába került. Mert bármennyire szerep is ez a vallomás, átsütnek rajta a földi, emberi gondok. S nem is csak a testi romlás jelei aggasztják a maskírozott költőt ént, hanem a kétely: „hogyan itt járt már a gyermek s nem volt rá szemem”. S megkapó a lírai pillanat is, a bizonyosan megjövő tavasz kincseivel szembesülő öreg bölcs teljes elbizonytalanodása: „Én Simeon előre, hátra nézek / és kétfelé tanácstalan vagyok”. Miért és honnét ez a bizonytalanság, az „igen” és a „nem”, a „talán” és a „megse” állandó rivalizálása? Kissé igaztalan általánosítással felelhetnénk: a kései költészet jegyei ezek. Citalhatnánk az el nem ért bizonyosság kételyeitől gyötört Aranyt, az „Idegesen nyitunk száz fiókot” lélekállapot Babitsát, a „Száz sor a testi

szenvedésről" Kosztolányiját. Az öregség mint lélekállapot, s a közelítő semmi mint dermesztő pszichikai élmény, s fiziológiai valóság persze okkal behatárolhatja az intellektus működését, s kiemelhet egy bizonyos beszédmódot, kiválaszthatja a valóság egy bizonyos szeletét. Csorba Győző utóbbi kötetei azonban arról győzhetnek meg, hogy miközben kétségkívül szűkül a külső tér, tágul a belső. Költészetének jól ismert témái új adaptációban tűnnek fel, s az önmagába merülő szemlélet korábban ismeretlen tartományokat fedez fel. S a versek szinte liturgikus visszafogottsága, halk monotonitása a variációk sokféleségét takarja.

Az utóbbi időszak verseiben a leginkább meghatározó élmény, téma, motívum a halál. Ez azonban Csorba Győző költészetének nem újdonsága, legfeljebb a megjelenítés más. Ha nem tűnne „morbidnak a kép, azt mondhatnánk, az emberi létre való ráélmésének helye a halál színtere, a temető volt. Idézhetnénk önéletrajzi vallomáskötetéből (*A város oldalában* 1991) a gyerekkor élményeit, a temetői játékokat, az itt meglelt első szerelmet. S ha erőltetettnek tűnne is az elmúlás viszonylag gyakori megidézését innen eredeztetni, az tény, hogy a világra érzékeny költőt sűrűn foglalkoztatta a halál gondolata. „Azt sem értenék, ha a falu két egyetemére küldeném őket: a temetőbe és a rétre.” – fogalmazódik meg egy 1991-es versében az általánosított tapasztalat: a létről szerzett autentikus ismereteink egyik meghatározó forrása a halál. Látható különbség van ugyanis a korábbi halál-versek és az utóbbi kötetekben található között. Azokban a lélek megrendülését ellensúlyozta a fegyvelmező intellektus, s megtalálta a feloldást a megbékélésben vagy az öröklétben. Csorba számos, szüleinek, testvéreinek, barátainak halálát megörökítő emlékezetes szép versét idézhetnénk, ám az alábbi különösen szemléletesen példázza ezt az emberi szemléletet, gesztust. S a *Jó lenne lassan* azt is hűen érzékelteti, miként gyengül az örök kétely, s a poetikus formák hogyan oldják fel a feszülő tragikumot:

*Jaj kicsi nyájam
jaj kicsi nyájam
ki tudja meddig
lehet maradnom
jó lenne lassan
megállapodnunk
valami jelben
s valami helyben
hogy majd a nyüzsgő
tömegbe veszve*

*a végtelen tér
redői közt is
megleljük egymást
én gyöngé nyájam
hogy össze tudjunk
örökre bújni
a túli fagyban
ahogy tanultuk
a földön egykor.*

A *Szavak bolyhaitól* kezdve (1988) azonban más vetületet kap ez a távlat, karcsosabbak a meditációk, keményebbek a végkövetkeztetések, és feszesebbek a gondolati forma. Belsővé válik ez a megélt élmény, s kevésbé tárgyiassá. A tudat reflexiói, a szubjektum rezdülétei a termékei ez új magatartásnak, amely szinte programként fogalmazódik meg: „Előbb csitulni kell / előbb elhagyni lassan / előbb a külön-külön handabandát.” A kötet arról tanúskodik, hogy „domesztikálódik a fájdalom”, hogy ha szenved is a test, a lélek már nem tiltakozik oly hevesen. Az emberi valóság megkettőződése ez, az esendő test és a tisztán megálló lélek dualizmusának külső szemlélése is itt válik hangsúlyossá. Ez a középkori irodalomig visszanyúló szemlélet és olykor versforma sajátos metamorfózison megy át. A „Hinnem kéne-e valahára, / vagy köpnöm egy nagyot” (*Egyben*) még azt az alternatívát vázolja fel, amelyben a valóságosság, a bio-

lógiai létezés szilárdan tartja pozícióit. A *Dialogus* viszont már erős szerkezeti és világleképi kötődést mutat az eredeti modellel. Szánandó a test és igazsága vitathatatlan („Kárörvendő! megépüledet / az én romlásomnak köszönheted”), ám a lélek erkölcsi fölénye épp a szájalmon való felülemelkedésből adódik: „Nem sajnállak: minden vesztő napod / bennem új és új csillagként ragyog, / egy-egy guzshurkot oldva, bontva rólam / fölkészít, hogy szabad legyek valóban.” Persze nem oly könnyű a kötődésektől elszakadni, a lelket felszabadítani, hisz ami köti, bogozza, az az ittlét, a család, a barátok, a város, a könyvek, tárgyak. A *Szavak bolyhái* ennek a belső harcnak hiteles stációit mutatja fel. Mert ha erős is az elzánás, hogy elég volt, „várjatok megyek”, még erősebb a kétely: hogy szép az odaírt öröklét, együttlét, „De hogyha mindez csak mese?”

A halállal való megbékélés kísérlete hatja át a legutóbbi kötetet. A *Szemközt vele* (1991) versei tovább homogenizálódnak, még karakterisztikusabbá válnak bizonyos verstípusok, s még inkább tisztul a hang. A lélek győzedelmeskedett, elcsitult az indulat, a *Káromkodás után* állapota ez. Már sajnálja az ember a dühös szitkokat, a bántó szókat, de oly elviselhetetlen a gondolat, a megcsalattatás olyan megalázó: mert miért nincs, ha van. Az újabb versek zöme azonban már a megértett rend alakzatai, a felismert lényeg tükröződik bennük: „asztalt meg ágyat készít / csöndet terem szívemben”. A vers alanya az a titokzatos, a kötetben több alkalommal is visszatérő hatalom, kinek létezését homály fedí, hisz a „van” és a „nincs” egyaránt minősíti, kínokat oszt vagy megnyugvást ad. Ez (ő?) értelmeződik a kötetcímadóvá vált szövegrészletben is: „Szemközt ha már ilyen közel van / szemközt vele a végső birkózás előtt.” Néven nem neveztetik, csak a grammatikai forma utal rá. Csorba Győző racionális alkata, kemény intellektusa a transzcendenciát távol tartotta a korábbi halál-versektől. A mostani helyzet azonban más, tétje van a végső igazságnak. Hiába a „nagyon okosok” bölcsesége, a „Nem látok – Ám hinni szeretnék” (*Hitvita*) dilemmáját az embernek egyedül kell feloldania. Mert egyedül kell szembenéznie is – Vele. A végső kimenetelt illetően azonban árulkodó e halálértelmező verseket tömörítő ciklus címe, ugyanis a *Kulcsra zárul* „a mese” végét jelképezi, de nem a megoldást, hanem azt a fordulatot, amely már lehetőségként a kezdetben is ott volt: a „nem volt”-at. Ezekben a vallomásokban a verszárlat rendre ezt hangsúlyozza.

Az utóbbi kötetek meghatározó létélményétől elválaszthatatlanok a költő közvetlen környezetét és a szellemi társakat megidéző versek. Ez utóbbiak nyilvánvalóan a hiányt jelzik, a barátok eltávoztával támadt pótolhatatlan űrt. A *Szemközt vele* két utolsó ciklusa így helyezi egymás mellé a létet és az ezt jelképező szeretetet, szeretetet, valamint a nemlétet, az emlékezetben megőrződő halottakat. Csorba Győző költészetében a megtartó szerelem, a családi harmónia az élethez szorosan kötő kötelék, értelmet, szépséget adó kapocs. Meglehetősen gyakran idéződik fel a családi milió, hisz a szülők, testvérek, gyerekek, unokák az élet gazdagságát, a szeretetet jelentik. Belsőleges, ám visszafogott intimitás hangolja a férfit, majd az apa, s a nagypapa vallomásait, a kincset felmutató örömet visszafogja az aggodalom, tartva a tolakodó tekintettől. Az utóbbi kötetekben is számos példáját találhatjuk ennek a költői-emberi attitűdnek, s az is láthatóvá válik, hogy még inkább felértékelődik a szeretet, az összefogó család. Érthetően. S abban sem lenne semmi kivetnivaló, ha az unokákkal játszadozó nagypapa, a lányait csodáló apa jeleneteit az idill árnyalná. Azonban ahogy a testi érzéklet nem időzik a fájdalom bugyraiban, ahogy a képzelet és az értelem nem engedí át magát az elmúlás reménytelen gyöngeségének, az érzelem is tartózkodó. Bár jól kivethető, ez a ki

nem mondott fájdalom, a „befele hulló könnyek” keménysége hessegeti el az idilleket. A „soha már” felismerése ránt vissza a józan valóságba. Kétségkívül, ez a heroikusan konok realizmus és kemény emberi tartás az, amely fegyelmezi az érzelmeket, és a valóságosságához makacsul ragaszkodó tárgyiasság jegyében szerveződnek az emlékek, a vallomások. Csak a verszárlatok, a véget, a befejezettséget sugalló kipontozások, a lágyabb hangzatok, az ismétlődő kulcsszavak árulják el, hogy az emlék (*Nővérem és húgom*), a számvetés (*Egy szerelem története*) lelki terhe alatt nehéz nem összeroppanni: „Úgy illannak ki rokkant életemből / kedves legkedvesebb barátaim / s főként a nők a drága drága nők” (*Illannak ki*).

A korábbi kötetek halottsiratói után újabb és újabb nevek sorakoznak a hiányjelentésben. Martyn Ferenc, Kálnoky László, Szederkényi Ervin neve egy-egy figyelmeztető jel, egy-egy lezárt életműre utal. A művészet fennmaradása, a költészet örök mítosza azonban értelmet ad, „magyaráz, egybetart, vezet, vigasztal” ezekben a versekben, s némi megnyugvást is. Mert bármennyire is fájdalmas a barát, a művészárs elvesztése, vele az egyén, az alkotó porlad el, de fennmarad a világot gazdagító mű. Ez a jövőkép ellen-súlyozza a veszteséget, s a búcsúztató versekben így áll helyre a megbillent egyensúly:

*Elment a festő-szobrász elment elromlott – ó jaj – a teste
Ó jaj! gyalázat hogy ennyire meg kellett szégyenülnie
De bennünk harsonák ébrednek és dicsérik őt:
a halhatatlannak előbb a földbe kell kerülnie.*

(A kézműves halála)

A *Szemközt vele* közelbe hozott halálképzete más perspektívába helyezi ezen verstípus zárlatait is. Az *Üvöltők és hallgatok* cikluscím, az Illyés halálhírére fogalmazódott vers utolsó mondata kifejezi a halállal szembesülő ember két lehetséges magatartásmódját. A legutóbbi kötet utolsó verseiben azonban elcsendesedik a visszaperlő indulat, megértő a hallgatás: „Számam körül mélyebbé nőtt a ránc / még gyakrabban tűnődöm el: mi ez? / miért e tarka cécó és mihez?”

Csorba Győző újabb költészetéről, annak belső mozgásáról beszédesen vall az utolsó két kötet záróverse. A *Szavak bolyhaiban* utoljára a költészetre fordul a tekintet. Felvetődik ugyan a „Végére érek-e” (*Egy új versesfüzetre*) aggodalma, összességében ezek a versek mégis mintha egy költészettan újrapróbált, újraértelmezett foglalatái lennének. „Most fontosabb a vers, mint bármikor” – fogalmazódik meg az önkészttetés, s a kéte-lyeket háttérbe szorítják a meglapuló főnevek és igék. Csorba Győző emlékezetes szép versekben vallott a költészet értelméről, mert mint egy helyütt írta: „végzetesen lírai alkat”. Ez a megélt szerep hívta, hívja elő ars poeticaszerű vallomásait, hisz hiába a rezignáció a vers hasznosságáról, a szó autentikusságáról, a „Se beszélni, se írni” (*Odajutottam*) lehetne ugyan védekezés, de ez nem több, mint meddő önáltatás. S miközben a *Szavak bolyhai* kötet cím utalhat a megnevezés bizonytalanságára a kifoszló, kibolyhodzó szavak képzetével (persze ugyanígy az óvó bizonyosságukba, a bolyhos szavak birodalmába való menekülésre is), a verseket *A költészetről* vallomása, a szó egyetemességének ideája zárja. Csorba Győző jellemző szigorával a költészet létezését és a költészetben való létezés ars poeticáját fogalmazza meg itt. A *Szemközt vele* azonban mintha a meghátrálást jelezné, hisz mintha hűtlenné lettek volna a szavak, a vers óvó varázsa szertefoszlott volna. „Az igazat mondd – Tenném én örömmel / de a valódi elkapkodja zömmel” (*Tiszta tollal*) – hangzik Arany Jánosra emlékeztető, fáradtan öntönikus beismerés. S a kötet utolsó verse is a levélről tanúskodik. Az *Akarom* – mint

kitüntetett helye is mutatja – még egyszer, az önszuggesztió erejével, a kimondott szó mágikus eszközével a múlt „egyetlen zajgó délutánját” hívja elő. Így szabadulván meg a testi szenvedésektől.

Csorba Győző újabb köteteiből egy befelé forduló, a költői szubjektum titkaiba bepillantást engedő költészet bontakozik ki. A testi fájdalmakat átélő, a gyötrelmek reflexióinak utat nyitó költői én megrendítő emberséggel képes felülemelkedni az egyéni lét személyességén. Életkortól, élethelyzettől függetlenül rádöbbsent létezésünk talmi örömeire, kicsinyes hívságaira. *Isa pur es chomu vogmuc.*